

Wie helpt de hulphond? Over welzijnsfactoren bij de inzet van dieren bij *Animal Assisted Interventions* in de veiligheidszorg

Janine Janssen en Bodo Bombosch¹

INHOUD

Inleiding	52
1. De veranderende positie van dieren in de samenleving	53
1.1. Mensen maken zich zorgen om dieren	53
1.2. Maar mensen maken zich niet om alle dieren zorgen	53
1.3. Kijken naar mensen en andere dieren in de criminologie	53
1.4. Maar wat is dierenwelzijn?	54
2. Wat zijn 'Animal Assisted Interventions' (AAI)?	54
2.1. Een korte geschiedenis	54
2.2. Soorten 'Animal Assisted Interventions'	55
3. Beoordeling van AAI	56
3.1. 'What works' en 'evidence based'	56
3.2. Methodologische problemen	57
3.3. Dierenwelzijn ontbreekt als ijkpunt	57
3.4. Aandacht voor dierenwelzijn	57
4. Slot	59
Referenties	59

Inleiding

In de veiligheidszorg zijn tal van dieren werkzaam.² Klassieke voorbeelden zijn natuurlijk de inzet van honden en paarden bij de politie, maar vandaag de dag wordt ook in rechtbanken, gevangenissen en in de hulpverlening met dieren gewerkt. Het gaat hier om *Animal Assisted Interventions* (AAI). Dat zijn interventies waarbij dieren bewust worden ingezet als ondersteuning op het gebied van gezondheid, onderwijs en persoonlijke dienstverlening (bv. sociaal werk) met als doel een positief therapeutisch effect op mensen te bewerkstelligen.³ Het doel van die interventies is vooral gericht op het helpen van mensen. In de locomotieftekst bij dit themanummer is het begrip 'speciesisme' geïntroduceerd, waarmee gewezen wordt op een visie waarbij de mens altijd het vertrekpunt van de analyse is en belangen van andere soorten van on-

dergeschikt belang zijn (Beirne, 2007; Cazaux, 2001/2002). Hoe zit het daarmee bij AAI? Hoe belastend is dit werk eigenlijk voor die dieren zelf? Bestaat er een kans dat dieren mentaal en fysiek overvraagd worden bij dit soort interventies? Krijgen zij wel voldoende de kans om contact met soortgenoten te onderhouden en zich conform hun natuurlijke aanleg te gedragen? En is welzijn van dieren ook een factor bij het beoordelen van die interventies? Kortom, wie helpt de hulphond? Die vragen staan in deze bijdrage centraal.

In de eerste paragraaf staan wij kort stil bij de veranderende positie van dieren in de samenleving. Nadenken over de positie van dieren in de samenleving is al lang geen thema meer dat lacherig kan worden afgedaan. Maar de praktijk leert dat niet alle dieren ons evenveel aan het hart gaan. Tot op welke hoogte maken we ons zorgen om dieren die werkzaam zijn in de veiligheidszorg? Hoe zit het nu precies met dat speciesisme en de belangen van mensen en die van andere dieren? Wat is dierenwelzijn eigenlijk? In de tweede paragraaf zoomen wij vervolgens in op de wereld van AAI. Wat voor vormen van AAI zijn er bekend? Ook in de veiligheidszorg wordt AAI ingezet. Hoe krijgt AAI daar gestalte? In de derde paragraaf proberen wij op basis van alles wat tot dan toe besproken is en met verwijzingen naar de onderzoeksliteratuur over AAI een antwoord te geven op onze centrale vraag naar het welzijn van dieren bij AAI. Om deze vragen te beantwoorden en een goed beeld te kunnen geven van het huidige onderzoek naar AAI hebben we de literatuur doorzocht naar reviews van onderzoeken over AAI.⁴ Wij sluiten af met een korte voorzet voor verdere discussie en onderzoek.

1. **Janine Janssen** is lector Veiligheid in afhankelijkheidsrelaties (VIA) aan Avans Hogeschool in Den Bosch en hoofd onderzoek van het Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld (LEC EGG) van de nationale politie in Den Haag.
Bodo Bombosch is als docent verbonden aan de Academie voor Sociale Studies aan Avans Hogeschool in Breda en maakt als onderzoeker deel uit van de kenniskring bij het lectoraat Veiligheid in afhankelijkheidsrelaties.
2. 'Veiligheidszorg' is een in Nederland veel gebruikte term en betreft het aanbod en het gebruik van goederen en diensten die enerzijds tot doel hebben criminaliteit, overlast en verloedering te voorkomen, te bestraffen of de schade ervan te beperken, en anderzijds om onveiligheidsgevoelens

weg te nemen. Belangrijke spelers zijn niet alleen de politie en het openbaar ministerie, maar ook gemeentes en hulpverlenende instellingen.
<http://www.aazoo.nl/witboek-van-iahaio-2015>.

3. Daarbij is gebruikgemaakt van zoektermen zoals 'Animal Assisted Intervention', 'Animals Assited Therapy' in combinatie met 'Review' en 'Systematic review' in onder meer de volgende bronnen: Science Direct, Oxford Journals, SAGE Journals, Cinahl, Cochrane en PubMed, Springer Link, Wiley Online Library, Google Scholar en Google. In deze bijdrage wordt alleen naar die reviews verwezen die relevant zijn voor de beantwoording van de vragen in dit stuk.

1. De veranderende positie van dieren in de samenleving

1.1. Mensen maken zich zorgen om dieren

In het hedendaagse Nederlandse politieke en maatschappelijke debat hebben thema's met betrekking tot het welzijn van dieren zich een prominente plaats weten te veroveren. Zo is er een dierenpolitie geïntroduceerd en een stevig debat gevoerd over een in te voeren verbod op onverdoofd slachten (Janssen, 2013, 2016; Van Leiden et al., 2012). In Nederland is in het parlement zelfs een partij actief die zich voor dieren inzet: de Partij voor de Dieren. Het is dus niet te veel gezegd dat vandaag de dag veel Nederlanders belangstelling hebben voor thema's die te maken hebben met het milieu in het algemeen en dierenwelzijn in het bijzonder. In totaal was in 2013 78 % van de Nederlandse bevolking lid van een of meer verenigingen. Na consumentenorganisaties en sportverenigingen zijn natuur- en milieuorganisaties, zoals Greenpeace, het Wereld Natuur Fonds en de Vogelbescherming, het meest populair. Ruim een vijfde van de bevolking is daar lid van.⁵ Circa drie kwart van de bevolking vindt dierenwelzijn een belangrijk goed waar nooit te veel aandacht voor kan zijn. Ongeveer een derde heeft geen spontane associaties bij het onderwerp 'dierenwelzijn'. Daar komt nog bij dat 45 % van de respondenten zichzelf onvoldoende op de hoogte acht van het thema dierenwelzijn. Iets meer dan de helft denkt dat het redelijk gaat met het dierenwelzijn in Nederland. Er zijn immers al veel regels en in het buitenland is het waarschijnlijk slechter met het welzijn van dieren gesteld. Burgers schatten in dat het slecht is gesteld met het dierenwelzijn in de intensieve veehouderij. Voor het houden van pelsdieren is weinig begrip. Over huisdieren maken Nederlandse burgers zich ook zorgen, maar de enquêteurs namen waar dat het leed rond huisdieren vooral spontaan wordt genoemd en niet als antwoord op een specifieke vraag daarover. Als men daarentegen voorgelegde kwesties rond dierenwelzijn moet beoordelen, wordt het houden van huisdieren als een relatief minder groot probleem aangeduid. Kennelijk associeert men dierenwelzijn in eerste instantie met de dieren in de eigen leefwereld (de huisdieren), maar als gevraagd wordt om verschillende voorbeelden te beoordelen en naar mate van ernst te rangschikken, dan wordt de intensieve veehouderij als meest belastend voor het dierenwelzijn beschouwd. Nergens, ook niet in de categorie 'overige' wordt het welzijn van dieren in de veiligheidszorg genoemd (Werkman et al., 2007).

1.2. Maar mensen maken zich niet om alle dieren zorgen

Zoals uit het hiervoor beschreven onderzoek al duidelijk werd, gaan niet alle dieren de Nederlanders aan het hart. De relatie tussen mensen en andere dieren is echter ingewikkeld en soms ook tegenstrijdig. Denk alleen al eens aan de bij tijd en wijle beklemmende liefde waar onze huisdieren aan worden blootgesteld versus de kille behandeling die dieren in de bio-industrie ten deel valt (Herzog, 2010; Janssen, 2016). Bovendien valt op dat door de aandacht voor thema's zoals de dierenpolitie en een eventueel verbod op onverdoofd slachten vooral een accent ligt op dieren als slachtoffer en er weinig specifieke aandacht is voor dieren die werken in de veiligheidszorg, uiteenlopend van de politie tot aan hulpverlenende instanties. We lezen weinig over de honden en paarden die bij de politie werken en de welzijnsissues waarmee zij geconfronteerd worden (Cazaux, 2001/2002; Janssen, 2013). Hoe zit dat dan met het welzijn van dieren die bij AAI actief zijn? Is hun eenzelfde lot beschoren als de politiehonden en -paarden? Daar komen we op terug in de volgende paragraaf.

1.3. Kijken naar mensen en andere dieren in de criminologie

Mensen maken zich inderdaad niet om alle dieren zorgen. Bovendien weten ze zich ook niet altijd raad met de vraag of mensen en dieren twee verschillende entiteiten zijn. Of is de mens ook een dier? Zo ja, is de mens dan een 'hogere' dier of zijn in principe alle dieren gelijk? In haar proefschrift beantwoordt de Belgische criminologe Geertrui Cazaux deze vragen als volgt: met 'dieren' worden doorgaans alleen niet-menselijke dieren bedoeld. Mensen zijn echter ook dieren en bovendien acht zij het 'antropocentrisch' om andere dieren dan mensen te kwalificeren als 'niet-menselijk'. Want dan is het net of er maar twee soorten zijn, namelijk mensen en 'de rest'. Zij spreekt dan ook liever over '*animals other than human animals*' en pleit voor een non-speciesistische criminologiebeoefening, dat wil zeggen een criminologie die niet de species mens als centrale vertrekpunt heeft. Dat mensen ook tot het dierenrijk behoren is geen wereldschokkende uitspraak. In tegenstelling tot ander leven zoals dat van planten, beschikken dieren doorgaans over zintuigen, kunnen ze zich voortbewegen, zijn hun lichamen uit een aantal cellen opgebouwd en doen ze niet aan fotosynthese, om maar eens een paar in het oog springende verschillen te noemen. Dat geldt niet alleen voor katten, sprinkhanen, varkens en antilopen, maar ook voor mensen. Als we dan accepteren dat we dieren zijn, dan is het wel opvallend dat we een sterke neiging hebben om onze eigen soort buitengewoon bijzonder te vinden. Wetenschappelijk blijkt

5. <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/FF14DA26-9BEB-4E63-ACB0-8C232FC3F3DC/0/2014Lidmaatschapendeelnam>.

dat onder meer uit door biologen en andere natuur-
vorschers gemaakte rangorden die het dierenrijk onder-
verdelen van laag naar hoogontwikkeld. Op die lad-
der staan de eencelligen onderaan en staan mensen
met hun grote brein, zelfbewustzijn, taal als commu-
nicatiemiddel en cultuur bovenaan. Dit beeld behoeft
echter enige nuancering. Naarmate de stand van de
wetenschap vordert, wordt ook meer inzicht verkren-
gen in intelligentie, abstractie, communicatie en zelfs
cultuur bij andere dan menselijke dieren. Bovendien
hebben ook onze joods-christelijke wortels ons ge-
sterkt in het besef van menselijke suprematie over an-
dere dieren. Denk in dit verband bijvoorbeeld aan het
idee van 'rentmeesterschap', dat wil zeggen dat de
mens zorg draagt over de schepping en ze als het ware
tijdelijk in beheer heeft en dat beheer doorgeeft aan
komende generaties (Janssen, 2012).

*Mensen maken zich niet om
alle dieren zorgen. Bovendien weten
ze zich ook niet altijd raad met de
vraag of mensen en dieren twee
verschillende entiteiten zijn. Of is
de mens ook een dier?*

Kritische criminologen zoals Cazaux streven met hun
pleidooi voor een non-speciesistische criminologiebe-
oefening naar een criminologie en veiligheidszorg,
waarin niet alleen aandacht is voor de ervaringen van
mensen, maar ook voor die van andere soorten. Met
dit streven wordt met name het slachtofferschap van
andere soorten ten gevolge van menselijk handelen
geagendeerd. Andere dieren, planten of wat voor vorm
van leven dan ook – zie in dit verband ook de andere
bijdragen in dit themanummer – zijn er niet alleen
voor het genoegen van mensen. Ander leven heeft be-
staansrecht *an sich* en om aan dat bestaansrecht recht
te doen, dient de omgang van mensen met ander leven
ook voorwerp van criminologische studie ten behoeve
van de veiligheidszorg te zijn (Cazaux, 2001/2002).

1.4. Maar wat is dierenwelzijn?

Hiervoor werd aangehaald dat mensen zich weliswaar
zorgen maken om dieren, maar daarmee is nog niet
helder wat dierenwelzijn exact is. Opvattingen over
dierenwelzijn zijn niet in steen gehouwen, maar in de
loop der tijd aan veranderingen onderhevig (De Bor-
des, 2010). Gaat het bijvoorbeeld om het ontbreken van
pijn of behelst welzijn veel meer aspecten? In onze

tijd rijgt de samenleving meer naar dat laatste aspect
en wordt er gesproken over 'vijf vrijheden'. Als dieren
over deze vijf vrijheden beschikken, dan leven zij in
welzijn: 1) dieren zijn vrij van honger en dorst, dat wil
zeggen dat ze gemakkelijk toegang tot water en een
adequaat rantsoen hebben; 2) dieren zijn vrij van on-
gemak, dat wil zeggen dat ze een geschikte leefomge-
ving inclusief onderdak en rustplaats hebben; 3) die-
ren zijn vrij van pijn, verwonding en ziekte, dat wil
zeggen dat er aan preventie, snelle diagnose en behan-
deling van ziekten wordt gedaan; 4) dieren zijn vrij
van angst en stress, dat wil zeggen dat er zorg is voor
voorwaarden en dat er behandelingen zijn om geeste-
lijk lijden te voorkomen en 5) dieren zijn vrij om nor-
maal gedrag te vertonen, dat wil zeggen dat ze over
voldoende ruimte, goede voorzieningen en gezelschap
van soortgenoten beschikken. Deze vrijheden zijn ge-
formuleerd op basis van het werk van het Brambell
Committee dat in 1965 in opdracht van de Britse rege-
ring voorwaarden formuleerde waaronder dieren ge-
houden mochten worden. De Britse Farm Animal Wel-
fare Council heeft die bevindingen in 1993 uitgewerkt
in de hier genoemde vijf vrijheden⁶, die inmiddels ook
in de Europese Unie een belangrijke rol spelen.⁷ Deze
vijf vrijheden zijn in de context van de agrarische sec-
tor geformuleerd. Is dat ook een goede basis voor die-
ren die bij AAI betrokken zijn? Daar komen we later
op terug.

2. Wat zijn 'Animal Assisted Interventions' (AAI)?

2.1. Een korte geschiedenis

Al in 1699 schreef de filosoof en pedagoog John Locke
over de gunstige invloed die de aanwezigheid van
dieren op de ontwikkeling van kinderen kon hebben.
Volgens de grote denker zou het de ontwikkeling van
hun gevoeligheid positief beïnvloeden en kinderen
een gevoel voor zorg en verantwoordelijkheid voor
anderen bijbrengen. Aan het einde van de achttiende
en het begin van de negentiende eeuw werden dieren
om vergelijkbare redenen al regelmatig ingezet bij de
zorg voor 'geesteszieken'. In de twintigste eeuw zou
met de komst van de moderne geneeskunst de aanwe-
zigheid van dieren in de institutionele zorg groten-
deels verdwenen zijn (Fine, 2015). Maar toch niet he-
lemaal: in de jaren zestig van de vorige eeuw is met
name door de Amerikaanse kinderpsychiater Boris
Levinson baanbrekend werk verricht waar het de inzet
van dieren betreft. Het was hem opgevallen dat zijn
jonge patiënten die problemen hadden met het leggen
van contacten met medemensen, enthousiast op zijn

6. <http://www.dierenwelzijnsweb.nl/nl/dierenwelzijnsweb/dierenwelzijn/vijf-vrijheden.htm>.

7. http://ec.europa.eu/food/animals/welfare/index_en.htm. Zie voor meer in-
formatie over dierenwelzijn in de juridische context in de Europese Unie:
Carroll, 2014.

hond Jingles reageerden en de aanwezigheid van de psychiater even leken te vergeten. De hond fungeerde als een ijsbreker die het contact tussen behandelaar en patiënt versoepelde (Janssen, 2002; Janssen et al., 2013). Na Levinson kwamen ook de psychiaters Corson en Corson in de jaren zeventig van de vorige eeuw tot het inzicht dat honden een belangrijke rol kunnen vervullen als sociale katalysator in een therapeutische setting door een positieve band te smeden tussen patiënten en behandelaars (Betrum, 2007). Een decennium later deed het onderzoek van psycholoog Alan Beck en psychiater Aaron Katcher de interesse in de inzet van dieren toenemen. In hun onderzoek stonden namelijk niet gevalsbeschrijvingen centraal, maar ging het om het meten van de fysiologische reactie van proefpersonen die interageerden met honden. Er was sprake van duidelijke ontspanning, spierontspanning, vertraging van de ademhaling en hartslag. Allemaal tekenen die geïnterpreteerd werden als een reactie van het sympathische zenuwstelsel en daarmee een vermindering van stress (Coren, 2013). De groeiende interesse voor het werken met dieren heeft geleid tot de oprichting van de International Association of Human-Animal Interaction Organizations (IAHAIO) in 1990 (Jansen en Bakker, 2007). Daarbij zijn inmiddels vele onderzoekers en organisaties aangesloten vanuit verschillende landen over de wereld die zich met enige vorm van AAI bezighouden.

2.2. Soorten 'Animal Assisted Interventions'

Door de IAHAIO zijn verschillende soorten AAI onderscheiden en gedefinieerd. Zo is er onder meer *Animal Assisted Therapy* (AAT). Dat is een doelgerichte, geplande en gestructureerde therapeutische interventie die wordt aangestuurd en/of uitgevoerd door beroepsbeoefenaars op het gebied van gezondheid, onderwijs en sociale dienstverlening. Behandelvorm wordt gemeten en vermeld in de dossiers. AAT wordt uitgevoerd en/of aangestuurd door een geschoolde beroepsbeoefenaar (met een geldige beroepsvergunning, een academische graad of equivalent hiervan) met expertise in het aandachtsgebied van zijn of haar professie. AAT richt zich op de verbetering van fysiek, cognitief, gedragsmatig en/of sociaal-emotioneel functioneren van de desbetreffende cliënt.⁸ Voorts wordt er ook *Animal Assisted Education* (AAE) onderscheiden. Dat is een doelgerichte, geplande en gestructureerde interventie die wordt aangestuurd en/of geboden door beroepsbeoefenaars op het gebied van onderwijs en verwante dienstverlening. AAE wordt uitgevoerd door een bevoegde leerkracht (met diploma of graad) voor regulier en bijzonder onderwijs. Leerkrachten voor regulier onderwijs die AAE bieden, dienen bekend te zijn met de betrokken dieren. Wanneer AAE wordt uitgevoerd door leerkrachten voor bijzonder onderwijs (orthopedagogiek) wordt

het ook beschouwd als een therapeutische en doelgerichte interventie. De focus van de activiteiten is gericht op leervaardigheden, prosociale vaardigheden en op cognitief functioneren. De vooruitgang van de leerling wordt gemeten en vastgelegd.⁹ Dan zijn er nog *Animal Assisted Activities* (AAA). Dat zijn informele interacties die meestal uitgevoerd worden door een vrijwilliger met als doel motiverende, educatieve en recreatieve activiteiten aan te bieden. Er zijn geen behandeldoelen. Vaak worden AAA's aangeboden door mensen die niet zijn opgeleid in de gezondheidszorg, sociaal werk of in het onderwijs. Mens-diercombinaties moeten in ieder geval een inleidende training, voorbereiding en eindevaluatie hebben ontvangen voordat ze kunnen deelnemen aan informele bezoeken. Mens-diercombinaties die AAA bieden, kunnen eventueel ook voor specifieke en documenteerbare doeleinden formeel en rechtstreeks samenwerken met een beroepsbeoefenaar op het gebied van gezondheidszorg, onderwijs of dienstverlening. In dat geval participeert het team in een AAT of AAE die wordt uitgevoerd door een gezondheids- of onderwijsspecialist.¹⁰

De door de IAHAIO gegeven definities zijn niet alleen maar beschrijvingen van wat AAI in de praktijk allemaal kan betekenen. Deze definities vormen in feite ook een minimale standaard van randvoorwaarden, bijvoorbeeld op het gebied van scholing van uitvoerders en verslaglegging. Om enig inzicht te krijgen in wat er in Nederland aan AAI plaatsvindt, hebben wij twee van onze studenten de opdracht gegeven om uit te zoeken hoeveel AAI's waarbij met honden gewerkt wordt in Nederland worden aangeboden.¹¹ De websites van verschillende aanbieders zijn bekeken en verder is telefonisch navraag gedaan bij aanbieders. In totaal kwamen zij 51 aanbieders op het spoor. Het bleek echter alles behalve eenvoudig om datgene wat werd aangeboden te rubriceren volgens de hiervoor gegeven definities van IAHAIO. Circa tachtig procent zegt bijvoorbeeld naar een therapeutische doelstelling te werken, maar minder dan een vijfde van de aanbieders doet ook daadwerkelijk aan schriftelijke verslaglegging van het verloop van de interventie. In totaal zouden slechts zeven van de 51 aanbieders in aanmerking komen voor het voeren van het etiket AAT en 13 voor AAA. Hoe er overigens met honden wordt gewerkt binnen AAI verschilt per vorm en setting. Binnen AAT wordt de hond als ondersteuning van de therapie gebruikt, hier is het dus zo dat de therapeut de hond en de cliënt tegelijk in de ruimte heeft. De cliënt krijgt dan bijvoorbeeld de opdracht de hond een nieuw stukje gedrag aan te leren specifiek bedoeld om de cliënt te confronteren of te laten oefenen met een van de eigen therapiedoelen. Denk in dit verband aan duidelijke verbale en non-verbale communicatie bij het aangeven van een grens. Zo kan de hond gevraagd

8. <http://www.aazoo.nl/witboek-van-iahaio-2015>.

9. <http://www.aazoo.nl/witboek-van-iahaio-2015>.

10. <http://www.aazoo.nl/witboek-van-iahaio-2015>.

11. Met dank aan Kelly van Engelen en Rosalie de Bruine.

worden een lijn op de vloer niet over te gaan, terwijl daar achter een hondenbrokje ligt.

In de veiligheidszorg zien we de inzet van dieren op drie plekken in de justitiële keten: in detentie, in de rechtszaal en bij de behandeling van slachtoffers die kampen met naweeën van het ervaren delict.

In de veiligheidszorg zien we de inzet van dieren op drie plekken in de justitiële keten: in detentie, in de rechtszaal en bij de behandeling van slachtoffers die kampen met naweeën van het ervaren delict. Deze laatste groep kan onder meer terecht bij verschillende van de hiervoor genoemde 51 aanbieders. Zo zijn er verschillende programma's voor mensen met een post-traumatische stressstoornis of bijvoorbeeld voor rouwverwerking. In de rechtszaal komen we inmiddels ook *court dogs* tegen.¹² Honden worden ingezet om emotionele steun te bieden bij vaak toch stressvolle bijeenkomsten in de rechtszaal. De steun is vooral bedoeld voor slachtoffers en getuigen. Denk bijvoorbeeld aan een kind dat moet getuigen bij een moeilijke familiezaak. De hond zou dan op de gang al in contact kunnen komen met het kind door het hoofd op schoot te leggen en geaaid te worden. Vervolgens mag de hond mee de rechtszaal in om tijdens de zitting aan de voeten van het kind te liggen. Er is vooral in de Verenigde Staten ervaring mee opgedaan. Uitvoerig gedocumenteerd is de inzet van dieren in detentie. Die inzet in detentie kan verschillende doeleinden dienen. Veelgenoemd is het bevorderen van de (geestelijke) gezondheid van gedetineerden. Andere doelstellingen worden daarmee telkens in verband gebracht. Wanneer gedetineerden zich namelijk fysiek en/of mentaal beter voelen, komt dat de onderlinge contacten tussen gedetineerden en de contacten met het personeel ten goede. Dat draagt dan weer bij aan de sfeer en de veiligheid in de instelling. Er zijn ook programma's bekend waarbij de zorg voor een dier wordt gekoppeld aan een training of opleiding met diploma voor gedetineerden, bijvoorbeeld tot dierenverzorger. De achterliggende gedachte is dan dat na vrijlating de ex-gedetineerde een versterkt gevoel voor eigenwaarde en zelfvertrouwen heeft, en wellicht een waardevol diploma op zak waarmee de voor ex-gedetineerden niet zo gemakkelijke entree op de arbeidsmarkt hopelijk wordt versoepeld (Janssen et al., 2013; zie ook: Cazaux, 2001/2002 en Furst, 2006). Momenteel wordt in Nederland sinds augustus 2016 een populair tv-programma uitgezonden door de KRO-NCRV met de pak-

kende titel 'Tot elkaar veroordeeld'. In dit programma zien we wekelijks hoe zes cliënten uit de tbs-kliniek De Woenselse Poort¹³ elk een eigen asielhond gaan trainen. De cliënten worden zorgvuldig gematcht met een asielhond en worden vervolgens gedurende zeven weken gecoacht in het trainen van de hond (leren zitten, rustig aan de lijn lopen enz.). Tijdens de training wordt mooi zichtbaar hoe de cliënten hun eigen gedrag moeten leren controleren om het gedrag van de hond te kunnen veranderen. Daar zit volgens de klinisch psycholoog van De Woenselse Poort, die ook aan het woord komt in de serie, dan ook het therapeutische karakter in. Tevens merkt hij op dat de cliënten vrolijker worden tijdens de training en zichzelf wat kwetsbaarder durven op te stellen, iets wat volgens hem de weg naar terugkeer in de maatschappij ten goede zal komen.

3. Beoordeling van AAI

3.1. 'What works' en 'evidence based'

In mindere mate geldt dat voor het woord *intervention*, maar het gebruik van het woord 'therapie' – zoals in *Animal Assisted Therapy* – veronderstelt dat er naar een bepaald punt wordt toegewerkt. Er is met andere woorden sprake van een begin en een einde, waarbij bepaalde stappen moeten zijn gezet of resultaten dienen te worden behaald. Dat roept weer associaties op met de in de laatste jaren opgekomen *What Works*- en *evidence based*-benaderingen. In de literatuur over programma's in detentie en het werken met delinquenten zijn verschillende beginselen beschreven waarmee vanuit de optiek van deze twee paradigma's rekening dient te worden gehouden bij de ontwikkeling en uitvoering van een succesvolle interventie: het risicobeginsel, dat wil zeggen dat de interventie is afgestemd op het risico op recidive bij de delinquent; het behoeftebeginsel, waarbij het gaat om het inzicht dat elk individu in een eigen uniek sociaal verband leeft, dat van invloed is op het delictgedrag; zorg is juist die aspecten uit de achtergrondsituatie van de delinquent aan te pakken die problematisch zijn; het responsiviteitsbeginsel, waarbij het gaat om een optimale interactie tussen de behandelaar, de interventie en de delinquent, of met andere woorden om aansluiting van de interventie bij het niveau van de delinquent; het beginsel van de behandelmodaliteit, waarbij het streven is een vorm van behandeling te bedenken die rekening houdt met de persoon van de delinquent en zijn (of haar) leefomstandigheden: maatwerk dus. Dat impliceert vaak weer een multimodale aanpak, ofwel een combinatie van verschillende benaderingen; dan is er nog het beginsel van program-

12. <http://www.courthousedogs.com>.

13. Dat is een forensisch psychiatrisch centrum. Zie ook: http://www.npo.nl/tot-elkaar-veroordeeld/KN_1683247.

ma-integriteit, dat niet alleen het belang van heldere doelen, uitgangspunten en te volgen systematiek onderschrijft, maar ook een stevige theoretische onderbouwing biedt; hierbij sluit het professionaliteitsbeginsel aan, waarbij de centrale gedachte is dat behandelaren een opleiding hebben genoten of een training hebben gevolgd om de interventie uit te voeren en tevens door hun opdrachtgevers ondersteund worden bij de uitvoering van het programma en tot slot wordt in de literatuur nog gesproken over het beginsel in de samenleving, waarbij de gedachte wordt uitgesproken dat het de voorkeur heeft programma's met gedetineerden vooral (deels) buiten de instelling uit te voeren, met name om de terugkeer in de samenleving te bevorderen. Al met al wordt zwaar geleund op onderzoeksbewijs en klinische deskundigheid. Maar in de literatuur over het werken met dieren in detentie zien we hier relatief weinig van terug. Dikwijls gaat het om werk van auteurs die enthousiast zijn over dit soort programma's (Janssen et al., 2013).

3.2. Methodologische problemen

Bij de studies in detentie doen zich vaak methodologische problemen voor. Er kan bijvoorbeeld niet van effecten worden gesproken, omdat er geen controlegroepen waren (Janssen et al., 2013). Voordat we aan de slag kunnen met de beginselen uit de vorige paragraaf moet inzicht verkregen worden in wat al die interventies onder de noemer AAI nu daadwerkelijk 'doen'. Behalve enthousiasmerende verhalen zien we dezelfde methodologische problemen op het bredere veld van AAI buiten de veiligheidszorg als in het detentieonderzoek. Kamioka et al. (2014) voegen een lijst van bijna vijftig studies bij, die niet in de review is betrokken omdat er geen controlegroepen waren. Dit zwakke punt in de opzet van studies wordt in verschillende reviews onder de aandacht gebracht (zie bv. Jansen en Bakker, 2007; Berry et al., 2013; Nimer en Lundahl, 2007; Maber-Aleksandrowicz, 2016; O'Haire, 2013). Een enkele review richtte zich wel op onderzoek met controlegroepen, maar daaruit bleek dat sommige programma's wel effect hadden en anderen weer niet. Dus kon de vraag 'Wat werkt onder welke omstandigheden en voor wie' niet eenduidig beantwoord worden. Een ander methodologisch probleem dat hier meespeelde, was dat bij sommige onderzoeken de steekproef relatief klein was (Maujean et al., 2015). Aangezien de aandacht voor AAI groeiende is, zullen in de loop der tijd waarschijnlijk (en hopelijk) ook meer methodologisch deugdelijke studies gaan verschijnen, waardoor de empirische basis van AAI verstevigd wordt.

3.3. Dierenwelzijn ontbreekt als ijkpunt

Wat behalve de methodologische problemen in de literatuur verder opvalt, is het ontbreken van aandacht voor dierenwelzijn. De literatuur leert ons bar weinig over het welzijn van dieren en eventuele inbreuken daarop. Bij het beoordelen van de werking van verschillende vormen van AAI lijkt dierenwelzijn niet als ijkpunt te worden meegenomen. Het welzijn van de mens is waar het in feite om draait. Dat is met andere woorden het doel en het dier is het middel om dat doel te bereiken. Het gevolg van deze zienswijze is, dat in de literatuur bij de beoordeling van allerlei vormen van AAI dan ook relatief weinig woorden vuil worden gemaakt aan het welzijn van de betrokken dieren (Fine, 2015). Met name de Vlaamse kritische criminologe Cazaux (2001/2002) heeft zich afgevraagd in hoeverre dieren baat hebben bij deelname aan dit soort programma's. Een vooral utilistische en speciesistische blik op dieren lijkt dat welzijn niet te bevorderen. Het is beter als er sprake is van een win-winsituatie, waarbij zowel mens als dier profiteert. Zo zijn er bijvoorbeeld in detentie ook programma's waarbij gedetineerden zich ontfemen over asielhonden.

Tijdens het driejaarlijks congres van de IAHAIO deze zomer in Parijs presenteerde dr. Zenithson de voorlopige resultaten van een studie die hij met zijn onderzoeksgroep aan de Universiteit in Tennessee (VS) uitvoert naar dierenwelzijn binnen AAI. De onderzoekers zochten in de literatuur naar de betrokkenheid van Institutional Animal Care and Use Committees (IACUC) – in Nederland kennen we een Dierenexperimentencommissie (DEC)¹⁴ – die voorgenomen onderzoek beoordelen op dierenwelzijn. De onderzoekers namen publicaties door uit de periode 1987-2016 van het vakblad *Anthrozoös*. In totaal werden 61 studies tegen het licht gehouden. Slechts vijf studies bleken een vergunning tot onderzoek te hebben gekregen van een IACUC. Samenvattend kan gesteld worden dat aandacht voor dierenwelzijn binnen AAI geen overbodige luxe lijkt te zijn (Ng et al., 2016).

3.4. Aandacht voor dierenwelzijn

Hoewel voor het welzijn van deelnemende dieren bij de beoordeling en waardering van AAI geen prominente rol lijkt te zijn weggelegd, wil dat niet zeggen dat er in de literatuur helemaal geen aandacht is voor dat welzijn. Inmiddels is er een literatuuroverzicht verschenen waarin de fysiologische effecten van 'mens-hondinteracties' op de hond uiteengezet worden. Pop en collega's (2014) theoretiseren dat er in de co-evolutie van mens en hond specifieke karaktereigenschappen zijn ontstaan bij de hond die een duurzame relatie versterken en daarmee de overlevingskansen voor de hond verhogen. Hierbij wordt veron-

14. <https://www.centralecommissiedierproeven.nl/over-ccd/activiteiten-en-werkzaamheden>.

dersteld dat de hond zijn emotionele reacties kan afstemmen op de mens; emotionele synchronisatie. Uitgaande van deze co-evolutie zijn de auteurs op zoek gegaan naar bewijs voor de positieve effecten van de mens-hondinteractie in de onderzoeksliteratuur. In een systematische literatuurreview analyseren Pop en collega's (2014) elf studies waarin duidelijke fysiologische maten worden gebruikt in een experimentele setting om het effect van deze interactie op de hond te meten. Opvallend in de conclusie is dat de cortisolmetingen een zeer gevarieerd beeld geven. Waar in de ene studie het cortisolniveau lager wordt, lijkt het in een andere studie juist te verhogen. Daarbij is ook een interessante bevinding dat in een studie waarin de fysiologische effecten op mens en dier werden gemeten bij huisdier-baasje-interacties oxytocine gelijkmatig steeg, maar cortisol bij de mens afnam en bij de hond toenam. Deze toename van cortisol bij honden blijkt in diverse studies terug te komen. De vraag is of die verhoging van het cortisolniveau in het speeksel geïnterpreteerd moet worden als een bewijs van stress of van activiteit. Wie daadwerkelijk non-speciesistisch te werk wil gaan, wordt hier met het probleem geconfronteerd dat het methodologisch alles behalve eenvoudig is om onderzoek naar ervaringen en belevingen bij andere soorten te doen. Er blijven toch interpretatieproblemen leven (Janssen, 2012).

Fine (2015) borduurt in zijn handboek voor AAT voort op de in paragraaf 1.4. al genoemde vijf vrijheden. Volgens hem gelden die ook voor dieren bij AAT. Hij ziet die vrijheden op drie domeinen: het domein van de fysieke zorg, dat van de affectieve zorg en tot slot het domein van de natuur van het dier. Bij de fysieke zorg gaat het erom dat de begeleider het dier goed behandelt en in zijn handelingen zorg draagt voor het welzijn. Bij de affectieve component gaat het erom dat de begeleider zich te allen tijde bewust is van zijn controle over de hond en de onmogelijkheid voor de hond om hier even aan te ontsnappen. Hierdoor kan gemakkelijk stress ontstaan, wat echter vooralsnog onduidelijk is zoals hier verderop besproken zal worden. In de natuurlijke component gaat het erom dat de hond niet zelf heeft gekozen voor werk in AAT. Binnen deze setting moet de hond intieme en ongevraagde affectieve interacties ondergaan wat de mogelijkheid tot 'normaal' gedrag in de weg staat. De AAT-therapeut dient zorg te dragen voor een therapieontwerp waarbij de hond zo veel mogelijk natuurlijk gedrag kan laten zien (Fine, 2015). Er gaan ook stemmen op om analoog aan de *Human Capabilities Approach* die de filosoof Nussbaum heeft ontwikkeld op basis van het werk van de econoom Sen de vrijheden vanuit een andere en vooral meer positieve optiek te bezien. Bij de *Human Capabilities Approach* gaat het er niet om de welvaart in een land te beoordelen op basis van bijvoorbeeld economische groei, maar vooral te kijken

naar de mogelijkheden die mensen in dat land hebben om hun *capabilities*, hun mogelijkheden te ontplooien. In deze benadering, vertaald naar AAI en dierenwelzijn, gaat het dan niet om de afwezigheid van bijvoorbeeld pijn, angst en ongemak. De vraag hier is of dieren die mensen helpen niet recht zouden moeten hebben op meer dan een ondergrens van welzijn, maar meer nog op een 'gelukkig' leven. Hebben zij niet het recht om hun mogelijkheden tot hun volle potentie te kunnen benutten? Dus waar een hond de mogelijkheid heeft om plezier te ervaren, moet hij of zij volgens deze benadering ook het recht hebben op plezier (De Brabander, 2014; Fine, 2015).

Zouden dieren die mensen helpen niet recht moeten hebben op meer dan een ondergrens van welzijn, maar meer nog op een 'gelukkig' leven. Hebben zij niet het recht om hun mogelijkheden tot hun volle potentie te kunnen benutten?

De al vaker in deze bijdrage genoemde IAHAIO heeft wel regels omtrent het welzijn van dieren geformuleerd: er moet uitsluitend gewerkt worden met dieren die in goede gezondheid verkeren (zowel lichamelijk als geestelijk) en die plezier beleven aan dergelijke activiteiten. De beroepsbeoefenaars zijn verantwoordelijk voor het welzijn van de dieren waarmee ze werken en zij moeten begrijpen dat het deelnemende dier, ongeacht de soort, geen gereedschap, maar een levend wezen is. Alleen gedomesticeerde dieren kunnen worden ingezet bij interventies en activiteiten. Gedomesticeerde dieren zijn namelijk gewend aan sociale interacties met mensen.¹⁵ Gedomesticeerde dieren moeten verder goed gesocialiseerd zijn met mensen en getraind zijn door middel van humane en positieve trainingstechnieken en moeten door een nationale of internationale organisatie zijn gecertificeerd zodat geregistreerd staat aan welke criteria ze voldoen. In dit verband is het overigens interessant om op te merken dat bij het eerder genoemde onderzoek naar aanbieders van AAI met honden in Nederland, tal van keurmerken in beeld kwamen. Sommige van die keurmerken hadden betrekking op dieren, andere op andere aspecten. De vraag is overigens of tal van keurmerken bijdragen aan duidelijkheid bij de afnemers van dergelijke interventies, maar dit terzijde. IAHAIO is verder van mening dat wilde en exotische diersoorten

15. De IAHAIO merkt verder op dat veel vissoorten in instellingen als huisdier worden gehouden, maar dat slechts enkele geschikt zijn voor sociale inter-

actie. Zie: <http://www.iahaio.org/new/fileuploads/4163IAHAIO%20WHITE%20PAPER-%20FINAL%20-%20NOV%2024-2014.pdf>.

niet kunnen worden ingezet, ook niet als ze tam zijn.¹⁶ Dieren die eventueel in aanmerking komen voor deelname dienen zorgvuldig te worden beoordeeld door een deskundige in dierengedrag, zoals dierenartsen en diergedragsdeskundigen. Ze dienen onderzocht te worden op gezondheid, temperament en gedrag. Er dienen regelmatig evaluaties plaats te vinden om te toetsen of de dieren het juiste gedrag nog steeds vertonen. Er dient voor gezorgd te worden dat alle passende en preventieve medisch-hygiënische protocollen van kracht zijn en de juiste diergeneeskundige zorg wordt geboden. Beroepsbeoefenaars die met dieren werken, dienen kennis te hebben van en training te hebben ontvangen over de welzijnsbehoeften van het dier en moeten in staat zijn tekenen van ongemak en stress te herkennen. Dieren die deelnemen aan AAI mogen nooit betrokken zijn op een manier die hun veiligheid en comfort in gevaar brengen. Dieren mogen niet overwerkt of overbelast worden en sessies dienen een tijdslimiet te hebben (30 tot 45 minuten) (zie ook King et al., 2011). Ook adviseert IAHAIO om ethische commissies in het leven te roepen om een oog te houden op welzijnsaspecten.¹⁷

4. Slot

In het voorafgaande hebben we aangetoond dat er het een en ander schort aan het onderzoek naar de effectiviteit van AAI: aan de factor welzijn en eventuele inbreuken daarop wordt relatief weinig aandacht besteed en dan zijn er nog de nodige methodologische issues. Maar er komen wel studies geheel conform de regels der kunst die meer inzicht bieden in de werking van interventies met dieren. Het is belangrijk dat die tendens doorzet. We pleiten hier niet per se voor het strakke keurslijf van *What Works* en *evidence based*. Het is mooi dat betrokken mensen enthousiast zijn, want daarin schuilt meteen de grote kracht van dergelijke projecten. Maar de kern – de positieve invloed van het dier – behoeft wel nadere uitleg. Dat is niet alleen wetenschappelijk interessant, maar is vooral ook in het belang van het welzijn van het betrokken dier. Door van te voren na te denken over de betekenis van de inzet van dieren hopen wij dat de kans wordt verkleind dat dieren uitsluitend als instrumenten worden ingezet. AAI kan prachtig zijn als niet alleen rekening wordt gehouden met het welzijn van mensen maar ook met dat van de dieren die het faciliteren. Dat betekent dat bij onderzoek naar en beoordeling van AAI het welzijn van de deelnemende dieren een factor moet zijn die standaard in de analyse en de beoordeling van de werking wordt meegenomen. Dat

plaatst ons wel voor nieuwe methodologische vraagstukken, want hoe krijgen we nauwgezet beleevingsaspecten met betrekking tot bijvoorbeeld stress en plezier bij andere soorten in beeld? Hoe kan een hond of een ander dier recht doen aan zijn of haar *capabilities*? Waar doen we een hulphond een genoegen mee en wanneer wordt een interventie niet zozeer letterlijk, maar wel figuurlijk honds? Het is belangrijk dat we in het onderzoek serieus werk maken van de beantwoording van dit soort vragen. Want inzicht uit dergelijk onderzoek helpt om het maatschappelijk debat te verdiepen over de vraag waar de grenzen van een utilistische visie op dieren liggen: hoever mogen wij gaan om dieren in te zetten voor menselijke belangen? Welke mogelijkheden zijn er om een win-winsituatie te bereiken, waarbij zowel mens als dier profijt hebben van AAI? Het laatste woord is hier nog lang niet over gezegd.

Hoever mogen wij gaan om dieren in te zetten voor menselijke belangen? Welke mogelijkheden zijn er om een win-winsituatie te bereiken, waarbij zowel mens als dier profijt hebben van Animal Assisted Interventions?

Referenties

- Beirne, P. (2007). Animal rights, animal abuse and green criminology. In P. Beirne en N. South (red.), *Issues in green criminology. Confronting harms against environments, humanity and other animals* (pp. 55-83). Cullompton: Willan Publishing.
- Berry, A., Borgi, M., Francia, N., Alleva, E. en Cirulli, F. (2013). Use of assistance and therapy dogs for children with autism spectrum disorders: A critical review of the current evidence. *Journal of Alternative and Complementary Medicine*, 19 (2), 73-80.
- Carroll, B.J. (2014). *Adaptation, discretion and the application of EU animal welfare legislation*. Leiden: Universiteit Leiden.
- Cazaux, G. (2001/2002). *Anthropocentrism and speciesism regarding animals other than human animals in contemporary criminology. Analysing the concept 'animal abuse' in criminological science and in Belgian legislation regarding the protection and welfare of animals*. Gent: Faculty of Law, University of Gent.
- Coren, S. (2013). *How therapy dogs almost never came to exist*; <https://www.psychologytoday.com/blog/canine->

16. De IAHAIO verwijst naar een verklaring van de Whale and Dolphin Conservation Society, waarin staat dat het onwaarschijnlijk is dat deze therapievorm tegemoetkomt aan de psychologische of fysieke behoeften van zowel de menselijke cliënten als de dolfijnen. Wat wel kan is observatie en contemplatie van wilde dieren in de vrije natuur en in natuurreservaten mits die voldoen aan nationale/internationale normen voor dierlijk welzijn en op

voorwaarde dat dit plaatsvindt op een manier die bij de dieren geen stress veroorzaakt of schade toebrengt aan hun leefomgeving. Zie: <http://www.iahaio.org/new/fileuploads/4163IAHAIO%20WHITE%20PAPER-%20FINAL%20-%20NOV%2024-2014.pdf>.

17. <http://www.iahaio.org/new/fileuploads/4163IAHAIO%20WHITE%20PAPER-%20FINAL%20-%20NOV%2024-2014.pdf>.

corner/201302/how-therapy-dogs-almost-never-came-exist(geraadpleegd op 28 april 2016).

- De Bordes, E. (2010). *Dieren in het geding. Een juridisch-historische analyse van het verbod op dierenmishandeling*. Den Haag: SDU-uitgeverij.
- De Brabander, R. (2014). *Van gedachten wisselen, Filosofie en ethiek voor zorg en welzijn*. Bussem: Coutinho.
- Fine, H. (2015). *Handbook on Animal-Assisted Therapy: foundations and guidelines for animal-assisted interventions*. Londen: Academic Press.
- Furst, G. (2006). Prison-based animal programs: a national survey. *The Prison Journal*, 4 (86), 407-430.
- Herzog, H. (2010). *Some we love, some we hate, some we eat. Why it's so hard to think straight about animals*. Londen: Harper Perennial.
- Jansen, M. en Bakker, F. (2007). *De therapeutische werking van huisdieren bij psychiatrische problemen. Een literatuurstudie*. Amsterdam: AdSearch.
- Janssen, J. (2002). Als je mensen leert kennen, ga je van dieren houden. De mogelijkheden van dierentherapie in detentie. *Sancties*, 2, 80-90.
- Janssen, J. (2012). Over mensen en andere dieren in de criminologie. *Justitiële Verkenningen*, 2, 29-38.
- Janssen, J. (2013). De mistige discretionaire ruimte van hondengeleiders. Over het onbekende dagelijkse werk van politiehonden en hun geleiders. In H. Moors en E. Bervoets (red.), *Frontlijnwerkers en het sleepnet van veiligheid: cases, patronen, analyse* (pp. 243-257). Den Haag: Boom Lemma.
- Janssen, J. (2016). Beren op de weg. Het ontstaan van en commentaar op de dierenpolitie. *Cahier Politiestudies*, 38, 157-175.
- Janssen, J., Hoeven, J., Vermeulen, V. en Mandungu, R. (2013). Dieren in detentie. Een kritische blik. *Proces*, 2, 62-70.
- Kamioka, H. (2014). Effectiveness of animal-assisted therapy: A systematic review of randomized controlled trials. *Complementary Therapies in Medicine*, 371-390.
- King, C., Watters, J. en Mungre, S. (2011). Effect of a timeout session with working animal-assisted therapy dogs. *Journal of veterinary behavior*, 6, 232-238.
- Maber-Aleksandrowicz, S. et al. (2016). A Systematic Review of Animal-Assisted Therapy on Psychosocial Outcomes in People with Intellectual Disability. *Research in Developmental Disabilities*, 49-50, 322-338.
- Maujean, A. et al. (2015). A Systematic Review of Randomized Controlled Trials of Animal-Assisted Therapy on Psychosocial Outcomes. *Anthrozoös*, 28, 22-36.
- Nimer, J. en Lundahl, B. (2007). Animal-Assisted Therapy: A Meta-Analysis. *Anthrozoös*, 20 (3), 225-238.
- Ng, Z., Albright, J., Herwick, R., Viera, A en Souza, M. (2016, 13 juli). Analysis of methods to oversee the use of animals in animal-assisted intervention research (Oral abstract presented at the 14th Triennial International Association of Human-Animal Interaction Organizations Conference, Parijs).
- O'Haire, M.E. (2013). Animal-Assisted Intervention for Autism Spectrum Disorder: A Systematic Literature Review. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 4, 1606-1622.
- Pop, D., Rusu, A., Pop-Vancia, V., Papuc, I., Constantinescu, R. en Miresan, V. (2014). Physiological effects of human-Animal Positive Interaction in Dogs – Review of the Literature. *Bulletin UASVM Animal Science and Biotechnologies*, 71 (2), 102-110.
- Van Leiden, I., et al. (2012). *Dierenwelzijn in het vizier. De aard en omvang van dierenwelzijnszaken en de stand van zaken van de handhaving van de regelgeving op dat gebied in Nederland*. Arnhem: Bureau Beke.
- Werkman, W., Valk, M. en Leineweber, M. (2007). *Opvattingen over dierenwelzijn in Nederland. Verslag van een publieksenquête*. Amsterdam: Ergo.